

A magyar gazdaság növekedési problémái

Az 1978. évi gazdaságpolitikai fordulat

Gazdaságunk a második világháború okozta károk helyreállítása utáni három évtizedben, az 1949—1979 közötti időszakban évi átlagban 6 százalékkal növekedett. Ezen belül is kiemelkedő volt az 1967—1973 közötti évek eredménye, amikor a növekedési ütem megközelítette az évi 7 százalékot, a lakosság életszínvonala pedig — javuló áruellátás mellett — gyors ütemben emelkedett. Mindez nemzetközileg is kiegyensúlyozott feltételek között ment végbe. Joggal lehet ezt az időszakot a magyar gazdaságtörténet *aranykorának* tekinteni.

Ezeket az eredményeket az 1957-ben indult *új gazdaságpolitika* alapozta meg. A mezőgazdaságban 1957-ben megszűnt a kötelező termékbeadás, az iparban pedig bevezettük a nyereségérdekeltséget. A széles társadalmi közreműködésen alapuló tervszerű fejlesztési folyamatot az 1968. évi gazdasági reform helyezte azután intézményes alapokra, véget vetve a kötelező tervmutatókon alapuló központi irányításnak, és áttérve a közgazdasági eszközökkel történő állami szabályozásra.

Ebben a kedvező fejlődési folyamatban okozott — hosszú ideig hatónak tűnő — törést a világpiacon 1973-ban végbement olajárrobbanás. Az 1974—1978 közötti öt éves időszakban a gyors növekedés még tartott; évi átlagban 5,3 százalékot ért el. De ez a növekedés már az egyensúlyromlás jegyében ment végbe; rubel és nem rubel viszonylatban egyaránt nagyarányú eladósodás következett be. Ebben két tényező játszott a főszerepet. Az első Magyarország energiában és ásványi kincsekben mutatkozó viszonylagos szegénysége. A magyar energiamérlegben kereken 45 százalék az import részaránya, a kőolajszükségletnek pedig csaknem 80 százalékát a behozatal fedezi. A második tényező az, hogy a hatvanas évtized második felében beindult korszerűsítési program eleve a gazdaságnövekedésnél gyorsabb kőolajfelhasználással számolt. E program végrehajtását az 1968. évi gazdasági reform felgyorsította, és az ehhez kapcsolódó beruházások az 1973. évi olajárrobbanáskor előrehaladott állapotban voltak.

A korszerűsítési törekvések által is alakított külkereskedelmi áruszerkezetben a világpiacon árszínvonalok változása miatt az 1973—1980 közötti időszakban *a cserearány húsz százalékkal* romlott, ami a külkereskedelemben érzékeny magyar gazdaság számára a nemzeti jövedelem tíz százalékának elvesztését jelentette. Ezt a cserearányromlást — részben a nemzeti jövedelem belföldi felhasználásának változatlanul erőteljes növekedése miatt, részben strukturális okokból — nem tudtuk exporttöbblettel ellentételezni. Ez indította el a nagyarányú külföldi eladósodást, ami különösen 1978-ban,

a beruházási ciklus tetőpontján volt szembetűnő. Ennek a folyamatnak vetett véget az 1978 végén végrehajtott gazdaságpolitikai fordulat.

A gazdaságpolitikai fordulat jellemzői: 1. az egyensúly elsőbbsége a növekedéssel szemben; 2. az életszínvonal elsőbbsége a gazdaságfejlesztéssel szemben. A prioritások megfogalmazásakor még az volt a feltételezés, hogy a megnehezült nemzetközi feltételek közt külföldi eladósodás nélkül is csaknem 3 százalékos évenkénti növekedésre nyílik lehetőség, bár ehhez a nemzeti jövedelemnek a felhalmozásra fordított hányadát a korábbi 25-ről 20 százalékra kell csökkenteni. Ma már megállapítható, hogy az új növekedési pálya kialakítása időigényesebb és a vártnál nehezebb feladat: az életszínvonal csak a beruházásoknak a tervezettnél nagyobb mérvű visszafogásával tartható.

A gazdasági egyensúly helyreállítása terén 1981-ben mindenesetre előbbre jutottunk, mint azt 1979-ben feltételeztük, amikor az 1981—1985-ös időszakot felölelő ötéves tervet az országgyűlés törvénybe iktatta. A vártnál kedvezőbb helyzet mind a túlkereslet lefaragásában, mind a külföldi adósságállomány növekedésének lassulásában megmutatkozik. Az áruellátás — a rendszeres kisebb zavarok ellenére — ma jobb, mint az olajárrobbanás előtt volt, számunkra kedvezőbb helyzetben. A KGST-n belüli pénzügyi helyzetünk a tervezett keretek között alakul. Nem rubel viszonylatban pedig az adósságállomány 1981-ben csökkent. Minderre 1979-ben még aligha gondolhattunk.

Az egyensúly javítása azonban — a tervtől eltérően — *gazdasági stagnálás* mellett jött létre.* Az 1981. évi nemzeti jövedelem alig haladta meg az 1979. évit. A nemzeti jövedelem 1981-ben 2 százalékkal nőtt ugyan, de 1980-ban mintegy 1 százalékkal csökkent. Mindez alapvetően eltér a történetileg kialakult évi átlagos 5,9 százalékos növekedési ütemtől. Az 1982. évi terv is a nemzeti jövedelem csupán 1—1,5 százalékos növekedésével számol, miközben érvényben maradt a kettős feladat: a nemzetközi egyensúly megszilárdítása és az elért életszínvonal megőrzése. Az előbbi megköveteli, hogy a külkereskedelemben 4—5 százalékos exporttöbbletet érjünk el. Ehhez a nemzeti jövedelem belföldi felhasználását 1—2 százalékkal kell csökkenteni. Az utóbbi elkerülhetetlenné teszi, hogy a nemzeti jövedelem eddiginél is nagyobb hányadát fordítsuk fogyasztásra. A felhalmozás így 16 százalékos körüli szintre csökken, ami közeledést jelent a technikai minimumhoz.

A tervezettnél nehezebb gazdasági viszonyokat az 1979—1980. évi második olajárrobbanás hozta magával. A nyolevanes évek fordulóján Magyarország ledolgozta az 1973. évi *első olajárrobbanás* okozta veszteséget. Az 1980-as évtized első felében viszont azt a külkereskedelmi cserearányromlást kell kihevernie, amit az 1979—1980. évi *második olajárrobbanás idézett elő*. A szocialista országok közötti árucserében köztudottan a világpiaci árakat ötéves átlagokon követik. Az olaj esetében ez tetemes előny, de csak időleges haladék a világ gazdaságban rendkívüli mértékben megrágult energiaárhoz történő alkalmazkodásra.

* Nálam a stagnáció szó használata a belföldi kereslet növekedésének visszafogása révén kialakult gazdasági helyzet jellemzéséül szolgál. Azért kell ezt hangsúlyoznom, mert értheti valaki a stagnáción az egy helyben topogást, a megmerevedést. Viszont nálunk a mennyiségi visszafogás célja az erőnyerés, az átrendezés, a nemzetközi követelményekhez jobban alkalmazkodó termelési szerkezet megalapozása.

A második olajárrobbanás az elsónél nagyobb és bonyolultabb feladat elé állítja a magyar népgazdaságot. Az első olajárrobbanás ugyan *négy-szeresére* emelte az olaj világpiaci árát, de ez hordónként csak 7 dolláros áremelést jelentett. A második olajárrobbanás viszont a 16 dolláros árat emelte *kétszeresére*, aminek megfizetése még akkor is alig leküzdhető nehézséget okoz, ha figyelembe vesszük, hogy az amerikai valuta a hetvenes években sokat veszített értékéből.

Emellett az olajat a Szovjetunióból a *transzferábilis rubel elszámolású külkereskedelmi forgalomban csak előre egyeztetett kontingens erejéig lehet beszerezni*. Az ezen felüli importot napi világpiaci áron szabad devizával, illetve konvertálható termékkel kell ellentételezni. Ez két problémát is felvetett. Először is, az iparilag fejlett tőkésországokban elhúzódó gazdasági visszaesés Magyarország számára a vártnál nagyobb nehézséget támaszt a nem rubel viszonylatú kivitel növelésében. Vagyis gyengült a magyar gazdaság devizaszerző képessége. Másodszor, a KGST-ben kifejlesztett exportstruktúra megszűnt „korlátlan” exportpotenciál lenni. Vagyis a KGST vonatkozásában is kiéleződtek a szerkezeti gondok.

Az új növekedési pálya kérdései

Az 1978. évi gazdaságpolitikai fordulat nyomán állandósult *stagnálás sok gondot hozott magával*. A társadalmi-gazdasági fejlődéssel felmerülő kérdésekre nyilvánvalóan nehezebb megoldást találni, ha a nemzeti jövedelem, illetve annak belföldön felhasználható része nem nő, esetenként még csökken is. A munkanélküliség ugyan elmaradt, noha sokan ettől féltek a leginkább. A változatlanul évi 4—5 százalékkal javuló termelékenység csak a munkaerőhiányt enyhítette, illetve a kapun belül amúgy is meglevő munkanélküliséget növelte.

A mutatkozó elégedetlenség fő forrása a növekmény elmaradásához kapcsolódik. A politikának szüksége van a gazdasági növekedésre, mert a társadalom egy részében a megelégedettség érzetét az a remény kelti, hogy „holnap” jobb lesz, mint „ma”. A szocialista gazdaság társadalmi alakulatai pedig eleve növekedési kényszerpályán tevékenykednek. A termelő szektorok a nyereség növekményében érdekeltek. A nem termelő (fogyasztó) szektorokban a növekedést az az ür kényszeríti ki, ami a kollektív javakkal való ellátottságban a „kell” és a „van” között mutatkozik. A politika ezért nehezen fogadja el a gazdasági stagnálást, és ha az nem kerülhető el, legalábbis arra szorít, hogy annak időtartama az elkerülhetetlen minimumra csökkenjen.

Az 1982. évi népgazdasági tervkoncepció körüli vitákban is többen sürgették egy újabb fellendítést. Ehhez egyebek között a kapacitások növekvő mértékű kihasználatlansága szolgált indokul. Magyarországon az utóbbi években az eszközhatékonyság romlik, ami egyébként természetes velejárója a lefékezett növekedésnek. Ha egy évi 5—6 százalékos növekedési pályán fejlődő gazdaságot leállítanak, elkerülhetetlenül felszínre kerülnek bizonyos kapacitástartalékok, hiszen a belépő új kapacitások egy ideig még a korábbi ütemben bővítik a gazdaságot.

A kapacitáskihasználás szemszögéből nézve kétségtelenül az a látszat, hogy a stagnálás meglevő lehetőségek elszalasztásával egyenlő. Ha azonban

a problémamegoldást pusztán a befagyasztott kapacitások működésbe hozatala útján keresnénk, igazából magának a lefékezésnek az indokoltságát kellene vitatni. Viszont tudjuk, hogy adott körülmények között a magas növekedési ráta járulékos importot követelne, miközben az export nem, vagy alig lenne ezzel összhangban emelhető.

A magyar gazdaságpolitika fő feladata ezekben az években az ésszerű energiagazdálkodás kibontakoztatása. Az 1973. évi olajjárrobbanás után természetesen elkerülhetetlen volt a magyar gazdaság korszerűsítési programjának felülvizsgálata, a világgazdaságban megváltozott feltételekhez igazodó új koncepció kialakítása. Ez a koncepció az új helyzetben csak a fajlagos energiamegtakarításra és az olajhelyettesítésre épülhetett, számot vetve azzal is, hogy az ország természeti erőforrásai a földgáz és a gyenge minőségű szenek kitermelésének növelésére kínálják a legtöbb lehetőséget. Az új koncepció egyes elemei az 1974—1978-as időszakban formálódtak ki, és 1979-ben álltak össze egységes programmá. A kormány 1981-ben határozatot hozott a program végrehajtásának meggyorsítására, ezen belül a belföldi tüzelőanyag-források bővítésére, az energiaigényes termékekkel való szigorúbb gazdálkodásra, valamint az energiaracionalizáló fejlesztéseket szolgáló pénzügyi források bővítésére.

Az energiatakarékosságot azért kell megkülönböztetnünk minden mástól, mert a magyar gazdaság nemzetközi egyensúlyát ma és még egy ideig elsősorban az ésszerű energiagazdálkodásra irányuló munka sikere határozza meg. Minél nagyobb részét kell az exportból nyert devizabevételnek kőolaj vásárlására fordítani, annál kedvezőtlenebbül alakul a külkereskedelmi cserearány. A kőolaj világpiacon árányis messze értéke felett helyezkedik el, így valamennyi termékünk, amelyet a kőolajimport finanszírozására exportálunk, leértékelődik. A KGST-n belül is kettős ár érvényesül: ha túllépjük a klíringplafont, a növekményre a tőkés piaci ár lép hatályba. Ezt a magyar gazdaság szempontjából az adott termelési szerkezetben büntető árak is nevezhetjük.

Új növekedési pályát keresünk, amelyen haladva nem fenyeget a nehezen visszaállított egyensúly újbóli felborulásának a veszélye. 1974—1978 között, az új energiapolitikai koncepció kialakításának időszakában még az volt az uralkodó nézet, hogy központi döntésekkel kell és lehet — viszonylag rövid idő alatt — végrehajtani a termelési szerkezet átalakítását, és ezzel megalapozni az új növekedési pályát. A külgazdasági politika fő elveiről, hosszú távú fejlesztési irányairól hozott 1977. októberi párt-határozat a figyelem előterébe állította a *struktúrapolitikát*. Ez a határozat

— a külgazdasági egyensúly javítását a gazdaságpolitika kulcskérdésének minősítette;

— állást foglalt az exportra orientált fejlesztések, a termelési szerkezetnek az exporthatékonyságon alapuló javítása mellett;

— megjelölte a külgazdasági egyensúly javításának azokat a feltételeit, amelyek a gazdaság általános termékszerkezetével összefüggésben merülnek fel;

— megfogalmazta azokat a műszaki-gazdasági kritériumokat, amelyeket a szelektív fejlesztési politikában, a hatékony struktúrapolitika alakításakor szem előtt kell tartani.

De a határozat megjelenésének időszakában még vita folyt arról, milyen (aktív vagy passzív) szerepet kapjon a struktúrapolitikai döntésekben az ár,

és általában arról, vajon kell-e, és ha igen, milyen lépéseket kell tenni a gazdaságirányítás rendszerében a struktúrapolitika megalapozására. Az 1977. évi határozatot követően kétes értékű kampány indult: a minisztériumok arra utasították a vállalatokat, hogy az 1976—1977-es időszak mérlegei alapján állapítsák meg termékeik jövedelmezőségi rangsorát; foglalják jegyzékbe a csak veszteséggel gyártható termékeket, amelyeknek a termelésből való kiiktatása révén a termelés hatékonysága javítható. Az ily módon kapott információkra támaszkodva néhány minisztérium — szöges ellentétben az 1968. évi gazdasági reform elveivel — be is avatkozott a vállalatok termelési programozásába.

Hamar kiderült, hogy a termelés gazdaságossága, illetve gazdaságtalansága az egyes termékek vetületében meg sem ítéhető. A jövedelmezőség valójában nem termék-, hanem vállalati szintű kategória. Gazdaságosságot csak vállalati szinten és csak *termékszerkezeti alternatívák* egybevetése alapján lehet megítélni. A mikrostruktúra átalakításának folyamatát tehát a gyakorlatban nem lehet termékszintű központi döntésekkel vezérelni. Ennek belátása vezetett az ár szocializmusbeli funkciójának újraértékelésére is, mivel nyilvánvaló volt, hogy az ár csak akkor orientálhatja a vállalatokat ésszerű magatartásra, ha a döntéseket reális gazdasági kalkuláció alapozza meg.

Az ár szerkezetátalakító szerepe

Itt olyan ponthoz érkeztünk, ahol az ár szocializmusbeli funkcióját célszerű közelebről szemügyre venni. Az európai szocialista országok gazdaságirányítási rendszereit egybevetve arra a következtetésre juthatunk, hogy a legnagyobb különbségek az ár szerepével kapcsolatos felfogás tekintetében vannak. A szocialista országoknak döntési szabadságuk van az ár szerepének meghatározásában. Az ártermelő gazdaság különleges gazdaság: működhet *áramotizmus* rendszerében, amikor mindent az ár szabályoz, és működhet *a kötött gazdálkodás* rendszerében, amikor az állam mindent központilag oszt el, az ár funkcióját pedig felfüggeszti. Ilyenkor az ár létezik ugyan, de nem szabályozza a gazdasági folyamatokat.

Az áron kívüli szabályozás azért lehetséges, mert az állam a tervezésben támaszkodhat a társadalmi termelés technikai mérlegtörvényeire. A bővített újratermelés marxi sémája a három alapvető szektor (ipar, mezőgazdaság, szolgáltatás), az iparon belül az A és a B szektor arányeltolódásait a fogyasztási szerkezet változásaival összefüggésben írja le. Ha az állam erre alapozva kívánja a szocialista iparosítás menetét szabályozni, ki kell vonnia a struktúrapolitikát az ár ellenőrzése alól. Ilyenkor az ár önelszámolási funkciót lát el, és a tervezett termelési szerkezetben hoz létre anyagi érdekeltiséget. Ez valójában *kínálat által vezérelt* növekedés, amit *autarchiás árrendszer* szolgál ki.

A piaci ármechanizmustól független struktúrapolitika mint a szocialista iparosítás kardinális tétele ma is uralkodó nézet annak ellenére, hogy a KGST-ben 1958 óta a világpiacon árat vesznek alapul a külkereskedelmi szerződéses árak képzésekor, az 1969-ben hozott integrációs határozat pedig napirendre tűzte a szocialista országok közötti termelési kooperációt és gyártásszakosítást. Ez a hagyományos struktúrapolitika általános felülvizsgálatát jelentette. Ha a nemzetközi versenyképességet kell szem előtt

tartani, akkor a növekedési pályát csak a kereslet vezérelheti, és ez csak az árfunkció bekapcsolásával mehet végbe.

Történetileg vizsgálva a szocialista építés útjára tért magyar gazdaságot, az állam úgy fogott hozzá a tervgazdaságra való berendezkedéshez, hogy maximálisan korlátozta az árfunkciót, később viszont mind több teret engedett a piaci mechanizmusnak. Könnyű volt bizonyítani, és viszonylag hamar fel is ismertük, hogy a piac kikapcsolása utat nyit a bürokráciának, a kicsinyes dirigálásoknak, és hiánygazdálkodásra vezet ott is, ahol a termelőerők fejlettsége egyébként nem indokolná a hiányt.

Az 1956 utáni gazdaságpolitika megkülönböztetését az 1956 előttitől az ár szerepében bekövetkezett változás is indokolja. Az 1956 előtti időszakban még abból indultunk ki, hogy szocialista tervgazdaságban az ár allokációs szerepét a fogyasztási cikkek lakossági forgalmára kell korlátozni. Ezzel szemben az 1956 utáni gazdaságpolitika már az *egységes ártermelés* elvi alapjára helyezkedett, nem téve különbséget a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek között, s ezzel immár elvileg lehetségesnek tartotta az ár orientáló funkcióját a termelési szerkezet alakításában.

A termelési szerkezet jellemzésekor különbséget szoktunk tenni a *makro- és a mikroszerkezet* között. A makroszerkezetet a termelési ágak mennyiségi aránya, a mikroszerkezetet a termelési ágakon belül a termékek mennyiségi aránya jellemezheti. A makroszerkezet a bővített újratermeléshez, a mikroszerkezet az egyszerű újratermeléshez kapcsolódik. Az előbbi a beruházások, az utóbbi a termelési programok ügye.

A *mezőgazdaságban* a makro- és a mikroszerkezet szervesen összekapcsolódik. Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek termelési döntéseikkel alapvetően képesek megváltoztatni a mezőgazdaság makroszerkezetét, mind az állattenyésztés és a növénytermesztés aránya, mind az ágazatok belső összetétele tekintetében. Az *iparban* viszont a makroszerkezetet lényegében az adott üzemi struktúra határozza meg. Az iparban a makroszerkezetet csak beruházásokkal vagy üzemleállítással lehet megváltoztatni. Új létesítmények esetén a struktúra átalakulása a létező üzemektől szervezetenként is elkülönül.

Az 1956 utáni magyar gazdaságpolitika számolt az agrárszektor és az egyéb termelőágazatok eltérő sajátosságaival. A *mezőgazdaságban az ár- és a pénzügyi politika egységes rendszerbe foglalta az állami irányítást*. E szektorban az ár a termelők érdekeltiségére alapozva már 1957 óta általános szabályozó. Ezzel szemben az *iparban különbséget tettünk a gyártásszervezés és a termelésbővítés szabályozása között*. A vállalatok az 1968. évi gazdasági reformot követően magát a *termelést* viszonylag nagy önállósággal szervezhetették, a *fejlesztési* politikában viszont erőteljes maradt a központi irányítás. A mezőgazdaságban a tervvel összehangolt beruházási döntéseket a költségvetési támogatás és a Magyar Nemzeti Bank szelektív hitelpolitikája szolgálja. Az önfinanszírozás 1968 óta az iparban is teret nyert, de azért itt a központi akarat közvetlenebbül jut érvényre, mindenekeelőtt a központilag kezelt egyedi nagyberuházások révén.

Mindennek megfelelően az *iparban az autarkias árrendszer* 1957-ben, sőt az 1968. évi gazdasági reform nyomán sem változott. Csúpan a merev hatósági árbeárgyasztsági politika módosult. Rögzített, maximált és szabad árak egyidejű alkalmazásával vegyes ármechanizmust vezettünk be abból a célból, hogy a kereslet és a kínálat változó viszonyainak megfelelően az

egyensúlyi ár rugalmas ármechanizmusra támaszkodva juthasson érvényre. Csak az 1977. évi — a külgazdasági stratégiáról és a termelési struktúráról hozott — határozatot követően történt állásfoglalás abban, hogy az ár struktúrákötvető funkcióját az iparban is struktúraalakító szerepkörre változtassuk.

Ilyen megfontolásból került sor 1980-ban a gazdasági szabályozórendszer egyes elemeinek módosítására. Ennél az akciónál három célt tartottunk szem előtt: 1. A természeti erőforrások belföldi értékelésének áthelyezése a világgiazi (nem rubel import-) ár alapjára; az iparban a versenyárrendszer bevezetése (a mezőgazdasági termékek felvásárlási árrendszere autarkias jellegű maradt); annak elérése, hogy az iparvállalatok nyeresége vagy vesztesége a nemzetközi versenyben (a nem rubel elszámolású exportban) elért eredményhez igazodjék. 2. Az árnak a racionális gazdasági döntésekre orientáló funkciója ne korlátozódjék az árrendezés napjára, hanem az ár alakulás *folymatában* jusson érvényre, alkalmazkodva a külgazdaság és a népgazdaság belső piaci viszonyainak változásaihoz. 3. Erősödjék a pénzügyi szabályozás normatív jellege, vagyis az árhatást ne különböztse a költségvetési jövedelem-újraelosztás: az egyik oldalon a versenyben kiváló eredményt elért vállalatok sok nyereségének lefölözése, a másik oldalon a gyenge hatékonysággal működő vállalatoknál a veszteség megtérítése.

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a külkereskedelmi árák követése ma még *nem valóságos, hanem szimulált* versenyárrendszerben valósul meg. A versenyviszonyok kialakítása a magyar gazdaságban csak hosszabb idő alatt mehet végbe. A közeljövőben is alapjában még hatáságilag kell értelmezni a külpiaci árcentrumot. Az exportár — amely ma az egész feldolgozóipari szféra kötelező árcentruma — nem valódi versenyár, hiszen a belföldön értékesített hazai termék a gazdaságosság szempontjából az importtermékekkel versenyez. Viszont importverseny nélkül az importárakhoz igazodó árképzés még inkább manipulálttá tenné az árrendszert. Gondolni kell arra is, hogy ez idő szerint rendkívül magas, *az adott termelési szerkezet követelményeit szem előtt tartó vámrendszerrel* védelmezzük a belföldi ipart az importversenyvel szemben. Ily módon az importárkötvető belföldi árrendszer nem kényseríthetné ki azt a struktúraváltást, amit a kiegyensúlyozott növekedés megkövetelne. Ezzel kapcsolatban említést érdemel, hogy a GATT-ban vállalt kötelezettségünk szerint az 1979. évi vámszintet 1988-ig 40 százalékkal csökkentjük, és a vámrendszert általában a nemzetközi konvenciókhoz igazítjuk. A nyolcvanas években így fokozatosan létrejönnek majd azok a feltételek, amelyek a piaci versenyárhoz szükségesek.

A termelési szerkezet hatékonyságának megítélhetősége

A jól befolyásoló árrendszer nélkülözhetetlen, de nem elégséges feltétele a racionális magatartásnak. Erre a gazdaságirányítás *egész rendszerét* kell alkalmassá tenni. Magyarország esetében ezt megkönnyíti az 1968. évi gazdasági reform, valamint egyes gazdasági szabályozók 1980. évi kiigazítása. Az 1968. évi gazdasági reform honosította meg az iparban a közgazdasági eszközökkel történő, a vállalatok nyereségérdekelttségére alapozott állami irányítást. A szabályozók 1980. évi módosítása az iparban a nemzetközi versenyképességet állította hatékonysági mércéül azáltal, hogy bevezettük

a külkereskedelmi árakhoz igazodó versenyárrendszert. Ugyanakkor a kül-gazdaság követelményeihez való alkalmazkodás az 1980-ban végrehajtott kiigazításokon túlmenő intézkedéseket követel a gazdaságirányítás rendszerében. Ezek vizsgálata kiterjedt a tervezés, a szabályozás és a szervezés kérdéseire.*

Magyarországon az állami tervezés az utóbbi időben elég nagy következetességgel számol a világgazdaságban végbemenő, egyre nehezebben kiszámítható változásokkal, amikor hangsúlyozza a terv nyitott jellegét, nem zárva ki a feltételezettnél jobb, illetve rosszabb nemzetközi feltételekhez való rugalmas alkalmazkodást.

A szabályozórendszer keretei között elsősorban a vállalatok közötti tőkeáramlás, a beruházás-megvalósítás racionális folyamata, a versenyárrendszer kiterjesztése, valamint a bázisérdekeltségről a szintérdekeltségre való áttérés állanak a vizsgálódás középpontjában.

Konjunktúra és dekonjunktúra, fellendülés és visszaesés közepette kell a nemzetközi versenyben részt vennünk. Ennek olyan termelőszervezet képes megfelelni, amely elviseli, sőt az árak révén maga is követi az ingadozásokat. Termelőszervezetünknek ezt a képességét elsősorban a bázis rendszerű anyagi érdekeltség kérdőjelezi meg. Ez a fajta érdekeltség, amelyet még a tervutasításos rendszerben vezettünk be, az 1968. évi gazdasági reform után is megmaradt, elsősorban a bérszabályozásban.

A bázis rendszerű érdekeltség növekedési (beruházási) kényszert teremt. Ha a vállalati munka minősítésének alapja a teljesítmény javítása (nyereségnövekmény, a nyereségráta növekedése), ha bér csak akkor emelhető, prémium csak akkor folyósítható, amikor javul a teljesítmény, akkor csökkenő árak (nyereségráták) esetén gyenge a hajlam a versenyben maradásra.

Bázisérdekeltség mellett a gazdaságtalan állapottal szemben csak egy válasz lehetséges: a saját vállalat fejlesztése. Szóba sem jöhet viszont a tőke átengedése más vállalat vagy ágazat részére. Ezért ütközik a szerkezetátalakítás a tőkehiány akadályába olyankor is, amikor egyébként állna rendelkezésre tőke. A feladat így olyan mechanizmusok teremtése, amelyek előmozdítják a tőke kivonását és áramoltatását, valamint az ehhez szükséges munkaerő-mobilitást.

A gazdaság monetarizálása

Az 1968. évi gazdasági reformot előkészítő munkában vita folyt a gazdaságirányítási rendszer átalakításának fő irányáról. Sokan úgy vélekedtek, hogy a decentralizálást kell központi célként megjelölni. Ez a felfogás már akkor is vitatható volt. Vannak területek (például az energiagazdaság), ahol nem szabad decentralizálni. Vannak területek (például a divatipar), ahol nem lehet centralizálni. A centralizáció—decentralizáció szektoronként, ágazatonként eltérően vetődik fel. Ahhoz viszont, hogy az ár struktúra-orientáló legyen, a pénzfunkció kibontakoztatására van szükség.

Ez a feltétele ugyanis annak, hogy a gazdaságot monetáris és költségvetési, tehát pénzügyi eszközökkel szabályozni lehessen. A hatékony pénzügyi szabályozás viszont a közgazdasági eszközök igénybevételén alapuló

* A gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésének szükségességét az MSZMP Központi Bizottságának 1982. június 23-i határozata mondotta ki, megjelölve egyben annak irányelveit.

állami gazdaságirányítás alfája és omegája. A pénzfunkció akkor érvényesülhet, ha

— a gazdaságpolitikai stratégia keretein belül a vállalatok a nyereség-érdekeltség által vezérelve önállóan gazdálkodhatnak (érvényesíthető a hozadáki elv);

— mind a termelési tényezők, mind a termékek körében egyensúlyi viszonyok uralkodnak;

— a pénz be van kapcsolva a nemzetközi műveletekbe (a valuta átváltható).

Minél teljesebb a pénzfunkció, annál valószínűbb, hogy a vállalatok képesek úgy cselekedni, ahogy azt a gazdasági ésszerűség „diktálja”. A politika ilyenkor a számításokat meghatározó tényezők „mögé” bújlik; változatlanul jelen van, de láthatatlanul. *Ezért jellemzi inkább a monetarizálás a gazdasági reformot, mint a decentralizálás.*

A gazdasági szabályozók 1980. évi módosításakor nagy hangsúlyt kapott a *normatív pénzügyi szabályozás elve*. Ez azt kívánta kifejezni, hogy a pénzügyi politika azonos feltételeket teremt, egységes mércét állít a vállalati gazdálkodás számára. Nem nehéz belátni, milyen nagy jelentőségű ez a gazdasági hatékonyság szempontjából. De a szabályozás „normatív” jellegét helyesen kell értelmezni. Vannak gazdasági szektorok szerint differenciált szabályozók. Vannak játékszabályok, amelyek akkor kerülnek alkalmazásra, ha nem várt helyzet következik be, ha a gazdaságpolitika megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít meghatározott céloknak, és ezért azok megvalósítására érdekeltséget kíván teremteni. Az ilyen gyakorlatot nem sorolhatjuk a káros kivételezések közé. Bonyolult világunkban, a néha túl gyorsan változó világ gazdasági közegben nem mellőzhetjük azokat a mechanizmusokat, amelyek az alkalmazkodáshoz teremtenek elviselhető feltételeket.

A pénzfunkció aktivizálásának szempontjából külkereskedelem-érzékeny gazdaságban megkülönböztetett jelentősége van a *világ monetáris és árendszeréhez való illeszkedésnek*. Ezért helyeztünk az elmúlt évben olyan nagy hangsúlyt a valutakonvertibilitás irányában tehető lépésekre. Ezért változtattuk 1976-ban a külkereskedelmi árszorzót *kereskedelmi árfolyammá*, és tértünk át 1981-ben a kettős árfolyamról *egységes árfolyamra*.

A monetarizált gazdaságban természetesen megnövekszik az árfolyam árszabályozó és az ár struktúraszabályozó szerepe. Ezzel szerves összefüggésben került a figyelem előterébe az *egyensúlyi árfolyam* kérdése. Még a hetvenes években elemzéseket végeztünk arról, hogy iparvállalataink milyen magatartást tanúsítanak a belföldi értékesítés, export esetén pedig a rubel és a nem rubel viszonylatú eladások tekintetében. A vizsgálatok arra az időszakra vonatkoztak, amikor — általános szabályként — nagyobb nyereség volt elérhető a nem rubel elszámolású exportban, mint a rubel elszámolásúban, ez utóbbinál pedig nagyobb, mint a belföldi értékesítésben. Ennek ellenére a legtöbb vállalat előnyben részesítette a belföldi eladást a rubel elszámolású exporttal szemben, és mindkettőt a nem rubel elszámolású exporttal szemben. Vagyis a döntéseket a három piac viszonylatában nem a nyereségarányok szabályozták.

A részletesebb elemzés feltárta azt az előnyt, amely a termelőnek a fogyasztóval szembeni fölényéből, illetőleg abból adódik, hogy a belföldi piacon a kockázat elenyésző. A rubel elszámolású export előnyben részesí-

tése a hosszú távon biztos értékesítési lehetőségéből következett, valamint abból, hogy az ütemtelen szállításnak, az egyenetlen minőségnek, az alkatrész-utánpótlás elmaradásának ebben a viszonylatban szinte nincs következménye. A következtetés egyértelmű. Pusztán a többletnyereség reményében a vállalat aligha fogja a belföldi értékesítéssel szemben az exportot, különösen pedig a nem rubel viszonylatú exportot előnyben részesíteni. A megoldás tehát csak a visszafogott pénzpolitika lehet, mert ez teremt olyan helyzetet, amelyben a vállalati magatartás szükségképpen exportorientált, hiszen az export fenntartása és bővítése a kapacitás megfelelő kihasználásának nélkülözhetetlen feltétele.

A klasszikusan értelmezett egyensúlyi árfolyam bevezetése az 1980. évi szabályozómódosítások során ettől függetlenül nem lett volna reális célkitűzés. A nemzetközi versenyképességet szem előtt tartó struktúrapolitikát azért nem lehetett az egyensúlyi árfolyamra alapozni, mert *az iparban* a termelés makroszerkezete 1980-ig az árfunkció kikapcsolásával formálódott, *a mezőgazdaságban* pedig az európai termelési feltételek és a világgiazi árak alapvető eltérése miatt a nemzetközi versenyképesség nem is lehet struktúra-szabályozó.

A valóságos feladat 1980-ban csak *olyan mechanizmusok életbe léptetése lehetett, amelyek révén remélhető, hogy a magyar ipar szerkezete a hatékonyság szem előtt tartásával fokozatosan igazodik a nemzetközi munkamegosztás követelményéhez.* Ezért kellett az egységes árfolyamot differenciált — 4—5 év alatt leépülő — korszerűsítési támogatással párosítani. Ellenkező esetben az irracionalitás határáig kellett volna elmenni a belföldi valuta leértékelésében, ami a vállalati nyereségek politikailag és gazdaságilag nehezen elviselhető szóródását okozta volna, tehát nem tekinthettünk volna el sem az egyedi kivételezésektől, sem a túlzott nyereségek lefőlözésétől. A klasszikus árfolyam-szabályozás ily módon csak a VII. ötéves tervben tűzhető napirendre. Ugyanakkor már ma is napirendre tűzhető valutánk *külső konvertibilitásának* lehetővé tétele. A forint külső konvertibilitását közvetett módon már a hetvenes évtized első felében deklaráltuk, amikor kimondottuk: az a devizakülföldi, aki pénzt hoz az országba, vagy tőkét fektet be, azt tetszőleges valutánemben bármikor kiviheti. Számunkra ez ésszerűbb módja a nemzetközi munkamegosztásnak, mint a rövid lejáratú külföldi hitelfelvétel.

Jó néhány magyar közgazdász megítélése szerint a világgazdaság monetáris rendszeréhez való kapcsolódás *a KGST-n belüli munkamegosztás élénkítésének* szempontjából is fontos követelmény. A KGST eddig sem működhetett autark alapon, még kevésbé teheti ezt a jövőben. A természeti erőforrások KGST-n belüli forgalmának előbb mérsékelt növekedése, majd érezhető csökkenése miatt ez a forgalom a természeti erőforrásokkal szűkösen rendelkező KGST-országok számára megszűnt a dinamikus fejlődés hordozója lenni. Ennek függvényében országonként eltérő mértékben fokozódik a világgiaziakra való ráutaltság. Ebben a helyzetben a KGST-n belüli munkamegosztás élénkítése csak úgy értelmezhető, hogy a KGST-országok minden olyan esetben elsőbbséget adnak a közös integrációs intézkedéseknek és az együttműködésnek, amikor az kimutatható kölcsönös előnnyel jár. Ha a KGST pénzügyi és árrendszere megfelelően illeszkedne a világgazdaság monetáris és árrendszeréhez, akkor a KGST-országok közötti kapcsolatok *élénkítése azoknak a preferenciáknak a körén és mértékén múlna, amelyeket ezek az országok kollektív alapon nyújtanának egymásnak.*

A KGST-ben hozott integrációs határozat már 1969-ben napirendre tűzte a szocialista országok közötti termelési együttműködést és gyártás-szakosítást, anélkül azonban, hogy ennek valutáris és árrendszerbeli feltételei megvizsgálásra kerültek volna.

A KGST-nek a világgazdaság pénzügyi és árrendszerébe történő illeszkedése könnyebben valósítható meg az ár, és nehezebben a valuta vonatkozásában. Az ár vonatkozásában ez az illeszkedés azért könnyebb, mert a KGST-ben a szerződéses árak képzésének alapja ma is a világgiazi ár. Itt csak arról van szó, hogy a világgiazi ármegvalósítókhoz való igazodást rugalmasabban, következetesebben érvényesítsék. Nagyobb problémát okoz a *valutáris kooperáció* megteremtése, mert ez feltételezi a transzferábilis rubel külső konvertibilitásának megteremtését. Ennek szükségességében, perspektivikus megoldásában alapjában véve már a gazdasági integrációs határozat kapcsán egyetértés alakult ki. Gyakorlatilag azonban e téren eddig kevés történt.

Úgy tűnik, hogy — e tekintetben a korábbi elképzelésektől eltérően — *az egyes szocialista országoknak külön-külön kell kezdeményező lépéseket tenniük, és ennek szintéziséként alakulhat majd ki az egyeztetett állásfoglalás a KGST-ben.* Így kell értelmezni azokat a döntéseket is, amelyeket Magyarország nemzeti valutájának konvertibilitása és a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez való csatlakozása végett tett, illetve kíván tenni.

A Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz való csatlakozás igényét Magyarország esetében alapvetően nem új és kedvező feltételű hitel-felvétel lehetősége vetette fel, noha ennek szerepe sem hanyagolható el. Elsősorban azt a hátrányt kívánjuk felszámolni, amely abból adódik, hogy a fejlődő országokban a Világbank hiteleivel megvalósuló fejlesztések kivitelezésében csak olyan ország vehet részt, amely maga is tagja a Világbanknak.

A kérdés a fejlődő országok részéről úgy merül fel, hogy amíg a KGST nem illeszkedik a világ ár- és monetáris rendszeréhez, addig a fejlődő országok számára a KGST nem jelenthet a tőkés világgazdasággal szembeni alternatívát a kölcsönös előnyökön alapuló nemzetközi munkamegosztás szervezésében.

A termelés elsőbbsége

A stagnálásról az új növekedésre való átmenetben a végletekben való gondolkodás okozhatja a legtöbb kárt. Az egyik véglet szerint a termelési szerkezet korszerű átalakítása csak világszintet biztosító új technikák bevezetése, vagyis *nagyberuházások* révén lehetséges. A másik véglet szerint a növekedés csak *az irányítási rendszer gyökeres átalakítása* után indítható be. Valójában az exportpotenciál az adott termelési szerkezetben is fejleszthető. A világgiazi átlagos minőségű termékek is jól értékesíthetők. Minden okos beruházás és minden bölcs irányításrendszerbeli lépés fokozatosan előbbre vihet a struktúra-probléma megoldásában.

A termelés elsőbbsége alapján állva, fel kell lépni a piaci értékítélettől elszakított termelészervezés ellen. Ha nem így járnánk el, gazdaságpolitikánk megrekedne a stagnálás útvesztőjében. Az egyensúlyi politikát progresszív termelésfejlesztési politikával párosítva lehet az új növekedési pálya útját egyengetni.